

СТАНДАРТИ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Моторигіна М. Г.

*здобувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Серед найважливіших всесвітніх документів, які вплинули на формування міжнародних стандартів ефективного захисту у кримінальному провадженні, провідне місце посідає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – КЗПЛ), яка містить положення, що мають принципове значення для регламентації кримінального провадження. КЗПЛ заслуговує на особу увагу, оскільки права, що в ній закріплені, підлягають захисту не тільки в національних судах, але і в Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Необхідно відзначити, що хоча ЄСПЛ не використовує в рішеннях термін «стандарти», ми підтримуємо точку зору Є.С. Алісієвич, яка вважає, що їх (стандарти) можна виділити на основі таких ознак: 1) багаторазовість повторення ЄСПЛ одного разу висловленої позиції стосовно певного права, гарантованого КЗПЛ; 2) використання ЄСПЛ для позначення своєї позиції таких словосполучень, як «Суд нагадує ...», «Суд повторює ...» та ін.; 3) оскільки правові стандарти ЄСПЛ лежать в основі аргументації, вони завжди містяться в мотивувальній частині, іменованій «Питання права». Результатом тлумачення ЄСПЛ положень КЗПЛ і Протоколів до неї є правові стандарти суду у вигляді «загальних правил, підтверджених багаторазовим застосуванням, що склалися в результаті тлумачення судом норм КЗПЛ і Протоколів у процесі розгляду скарг на порушення прав і свобод людини, гарантованих КЗПЛ і доповнюючих її Протоколами. Сукупність правових стандартів ЄСПЛ на основі процедури тлумачення щодо всіх прав і свобод людини, закріплених в КЗПЛ та Протоколах, утворює систему правових стандартів» [1, с. 75-76].

Незважаючи на значну поширеність використання словосполучення «стандарти ефективного захисту» в юриспруденції, при більш детальному дослідженні наукової літератури виявляється, що певного структурованого переліку таких стандартів не існує. Вчені, в-основному, займалися дослідженням окремих стандартів ефективного захисту. Ми спробували систематизувати правові стандарти, сформульовані ЄСПЛ, які сприяють здійсненню ефективного захисту у кримінальному провадженні.

На наш погляд, аналіз практики ЄСПЛ дозволяє поділити зазначені стандарти залежно від суб'єкта захисту на дві групи: 1) стандарти, які впливають на ефективність здійснення захисту безпосередньо самим обвинуваченим; 2) стандарти, які забезпечують можливість здійснення ефективного захисту особи захисником.

Вважаємо, що ці дві групи стандартів у свою чергу складаються із системних блоків. Зокрема, першим блоком серед стандартів, які забезпечують обвинуваченому можливість ефективного захисту у кримінальному провадженні, є своєчасність поінформування особи на зрозумілій мові: 1) про права (знати про

причини арешту; право зберігати мовчання (право не давати показання проти себе); право користуватися правовою допомогою захисника, в тому числі й безоплатно; право на вільний вибір захисника; добровільна, свідома, розумна відмова від права на адвоката; право на перекладача та письмовий переклад та ін.); 2) про обсяг (характер) обвинувачення; 3) про сукупність доказів, які покладені у підґрунтя обвинувачення.

ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що затримуваній особі завжди слід повідомляти про причини арешту чи затримання, а також про її права, у тому числі про право на адвоката. Осіб, узятих під варту, потрібно в найкоротші терміни сповіщати про всі обвинувачення, висунуті проти них. Ця інформація необхідна, щоб людина змогла оскаржити законність арешту чи затримання, а в разі пред'явлення обвинувачень – почати готуватися до захисту (рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 р.).

Другим блоком стандартів, які сприяють здійсненню ефективного захисту безпосередньо обвинуваченим, ми вважаємо стандарти, сформовані ЄСПЛ, що забезпечують право обвинуваченого на участь у судовому розгляді, до яких, зокрема, відносяться: 1) особиста присутність обвинуваченого у залі судового засідання; 2) участь обвинуваченого в судовому розгляді в режимі відеоконференції.

В деяких випадках ЄСПЛ визнає важливим право обвинуваченого на особисту участь у розгляді справи, навіть якщо він користується послугами захисника. На його думку, реалізація права підсудного на особисту участь у розгляді справи має особливе значення для провадження в суді першої інстанції, оскільки відбувається розгляд і вирішення як фактичних, так і правових питань. Все ж в деяких виняткових обставинах проведення судового розгляду за відсутності підсудного можливо, наприклад, через хворобу (рішення ЄСПЛ у справі «Колоццо проти Італії» від 12.02.1985 р.). Але ЄСПЛ вважає, що при проведенні судового засідання за відсутності підсудного обов'язковою є участь захисника (рішення ЄСПЛ у справі «Хансен проти Данії» від 11.07.2000 р.).

Стосовно участі обвинуваченого в судовому розгляді в режимі відеоконференції, то ЄСПЛ зазначив, що сама по собі участь заявника у судовому розгляді в режимі відеоконференції не ставить захист у невідгідне становище порівняно з іншими його учасниками. Він вважає, що влада зобов'язана забезпечити присутність обвинуваченого в засіданні суду або особисто, або із застосуванням відеоконференції. ЄСПЛ визнав, що судовий розгляд проти заявника був несправедливим через нездатність влади забезпечити його присутність на засіданні суду касаційної інстанції, всупереч його клопотанням (рішення ЄСПЛ у справі «Саїд-Ахмед Зубайраєв проти Росії» від 26.06.2012 р.).

Друга група стандартів, яка стосується забезпечення захисника можливістю здійснення ефективного захисту особи у кримінальному провадженні, на наш погляд, також містить у собі структурні блоки.

Першим з них є «активний захист». Він включає в себе наступні стандарти: 1) роз'яснення захисником обвинуваченому його прав; 2) участь захисника у процесуальних діях; 3) вжиття заходів для надання клієнту медичної допомоги, фіксації тілесних ушкоджень, проведення судово-медичної експертизи, якщо

зовнішній вигляд або стан клієнта свідчать про застосування до нього насильства або за наявності скарг клієнта про його застосування; 4) вжиття захисником заходів у разі здійсненні захисту осіб, які утримуються під вартою і є пацієнтами замісної підтримувальної терапії або мають хронічні захворювання, що потребують безперервного лікування; 5) дотримання захисником встановлених законом процесуальних строків у кримінальному провадженні та їх оскарження у разі їх порушення іншими учасниками; 6) особиста перевірка захисником добровільності відмови затриманого від призначеного центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги захисника, а також роз'яснення клієнту його прав і можливих наслідків відмови від захисника; 7) висловлення захисником обґрунтованих заперечень щодо достатності викладених у клопотанні слідчого, прокурора фактів та доказів обґрунтованої підозри, обвинувачення та обставин, на підставі яких він дійшов висновку про наявність одного або кількох ризиків на користь тримання особи під вартою.

Другим блоком стандартів, що сприяють здійсненню захисником ефективного захисту, є якість надання ним послуг, яка залежить від наступних чинників: 1) кваліфікація адвоката; 2) розумна незалежність адвоката від держави.

ЄСПЛ зазначає, що держава має право регламентувати доступ адвокатів до суду, а в деяких випадках і забороняти такий доступ певним особам, а також встановлювати умови, яким мають відповідати адвокати, що допускаються до суду. Наприклад, держава може вимагати певної кваліфікації. Обмеження кількості адвокатів для одного обвинуваченого та заборона доступу адвокатів до суду на підставі підозри в їх кримінальних контактах були визнані сумісними із вимогами ст. 6 (3) (с) КЗПЛ (рішення ЄСПЛ у справі «Артіко проти Італії» від 13.05.1980 р.).

ЄСПЛ підкреслює, що саме по собі призначення захисника не забезпечує ефективної допомоги, оскільки адвокат, призначений надавати безоплатну правову допомогу, може вмерти, серйозно захворіти, стикатися тривалий час із перешкодами у своїй діяльності або ухилитися від виконання своїх обов'язків. Якщо органам влади відомо про таку ситуацію, вони повинні або замінити його, або примусити його виконувати свої обов'язки. Незважаючи на це, «держава не може нести відповідальність за кожний недолік у діях адвоката, призначеного надавати безоплатну правову допомогу». Концепція незалежності адвоката від держави означає, що здійснення захисту є, по суті, предметом між підсудним та його захисником, незалежно від того, чи захисника було призначено для надання послуг за рахунок держави, чи його послуги оплачуються у приватному порядку. ЄСПЛ погоджується, що компетентні національні органи влади зобов'язані, відповідно до пункту 3 (с) ст. 6 КЗПЛ, втрутитися лише у випадку, якщо якимось іншим чином їм стає відомо про явні та достатні факти невиконання захисником обов'язку забезпечення ефективного представництва» (рішення ЄСПЛ у справах «Камасінські проти Австрії» від 19.12.1989 р., «Боґуміл проти Португалії» від 7.10.2008 р.).

Окремий структурний блок складають стандарти, що сприяють здійсненню ефективного захисту як самим обвинуваченим, так і захисником, або ж коли вони здійснюють захист разом. До нього належать: 1) момент доступу обвину-

ваченого до захисника; 2) безперешкодність комунікацій обвинуваченого із захисником; 3) достатність часу та можливостей для підготовки захисту; 4) збирання доказів, які спростовують обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність (в тому числі й можливість виклику та допиту свідків та експертів у суді).

Як окремий блок стандартів, які забезпечують право на ефективний захист у кримінальному провадженні, слід, на наш погляд, виділити стандарти, що торкаються обов'язків держави, спрямованих на забезпечення якості здійснюваного захисту. З одного боку, враховуючи незалежний характер адвокатури, держава може втручатись у діяльність захисника лише у межах публічних інтересів. З іншого – вона не може бути осторонь у разі виявлення порушень стандартів здійснення захисту у кримінальному провадженні, адже належний захист – це не тільки привілей обвинуваченого, а і привілей держави.

Отже, в результаті проведеного аналізу практики ЄСПЛ виявлені певні стандарти, що утворюють систему, яка має багато структурних складників, кожен з яких окремо або ж їх сукупність сприяє здійсненню ефективного захисту обвинуваченого у кримінальному провадженні.

Література:

1. Алисиевич Е. С. Толкование норм конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод как правомочие Европейского суда по правам человека: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / ИГП РАН. – М.: – 2006. – 147 с.